

**ПАХТАЧИЛИКДА БОЗОР ТАМОЙИЛЛАРИ ЖОРИЙ
ЭТИЛИШИГА ОИД ИСЛОҲОТЛАР
(БУХОРО АМИРЛИГИ МИСОЛИДА)**

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.5.5.002>

*Амонова Феруза Саъдуллаевна,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори PhD, Низомий номидаги
Тошкент давлат педагогика университети
<https://orcid.org/0000-0001-9236-9857>*

Аннотация. Ушбу мақолада XIX аср охири ва XX асрнинг биринчи ярмида Бухоро амирлигида қишлоқ хўжалик соҳасида катта ўзгаришлар, пахта хом ашёсини тайёрлаш, ташиш, сақлаш, қайта ишлашни йўлга қўйиши, пахта етиштиришида пахтакорларнинг иштироки, янги ерларни ўзлаштиришига оид саъй-ҳаракатлар, пахтага бўлган эҳтиёжнинг ортиши хусусий тадбиркорлар ва маҳаллий сармоядорларни давлат банклари орқали қўллаб-қувватлаш механизмнинг жорий этилиши, архив ҳужжатлари ва тарихий адабиётларнинг қиёсий таҳлили асосида ёзилган.

Калит сўзлар. бунак, кредит, концессия, фирма, ширкат, акциядорлик жамиятлари, десятин, станция, завод.

**РЕФОРМЫ ПО ВНЕДРЕНИЮ РЫНОЧНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В
ХЛОПКОВОДСТВЕ (НА ПРИМЕРЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА)**

*Амонова Феруза Саъдуллаевна,
доктор философии по истории PhD, Ташкентский государственный
педагогический университет имени Низами*

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные изменения в сельском хозяйстве, Бухарского эмирата, такие как подготовка, транспортировка, воспроизводство, переработке хлопка-сырца, участие хлопкоробов в хлопководстве, усилия по освоению новых земель, увеличение спроса на хлопок на основе внедрения механизма поддержки частных предпринимателей и местных инвесторов через государственные банки на основе сравнительного анализа архивных документов и исторической литературы конца XIX и первой половины XX вв.

Ключевые слова. бунак, кредит, концессия, фирма, компания, акционерное общество, десятин, станция, завод.

**REFORMS ON THE INTRODUCTION OF MARKET TRENDS
IN COTTON GROWING (ON THE EXAMPLE OF THE BUKHARA
EMIRATE)**

*Amonova Feruza Sa'dullayevna,
doctor of philosophy in
history PhD, Tashkent state pedagogical university named after Nizami*

Abstract. This article discusses major changes in the agricultural sector in the Bukhara emirate such as, preparation, transportation, reproducing, storage processing of raw cotton, participation of cotton growers in cotton growing, efforts to develop new lands, the increase in demand for cotton to the introduction of a mechanism to support private entrepreneurs and local investors through state banks,

based on a comparative analysis of archival documents and historical literature in the end of XIX and first half of the XX centuries.

Keywords. bunak, credit, concession, firm, company, joint stock company, desyatin, station, factory.

Кириш. Бухоро амирлиги аграр хўжаликка асосланган ҳудуд. Енгил саноатининг асосини пахта, ипак, жун матоларини ишлаб чиқаришга қаратилган. Пахтачилик ва уни қайта ишлаш тизими катта тарихий йўлни босиб ўтган. XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигида қишлоқ хўжалик соҳасида катта ўзгаришлар даври бошланган. Қишлоқ хўжалик соҳасидаги асосий эътибор пахта етиштиришга қаратилган. Айниқса, Бухоро амирлиги Россия империяси томонидан босиб олинган, рус саноат-корхоналарининг хом ашё ишлаб чиқаришида амирлик қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш, пахта етиштирадиган ва суғориладиган ер майдонларини кенгайтиришга қаратилган бир қатор ислохотларни амалга оширган.

Методлар ва ўрганилиш даражаси. Ушбу мақола XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлиги қишлоқ хўжалигидаги ўзгаришлар, пахта саноатининг ривожланиши ва унинг иқтисодий ҳаётга таъсирини “Туркестанский сборник”, “Туркестанская ведомости”, “Закаспийское обозрение”, “Таржимон”, “Турон”, “Туркестан”, “Русский Туркестан” газеталари ва Ўзбекистон миллий архиви И-1, И-2, И-3 фондларида сақланаётган ҳужжатларни қиёсий таҳлил қилиш орқали ёритилган.

Тадқиқот натижалари. XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигида деҳқончилик билан шуғулланадиган умумий ер майдони 2 700 000 десятина [1] бўлиб, иқтисодининг асосини қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан олинадиган даромад ташкил қилган. Суғориладиган ер майдонлари кам бўлганлиги сабабли аҳоли чорвачилик, қорақўлчилик, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдоси билан шуғулланган. Амирликнинг қишлоқ хўжалигида пахта етиштириш ғалла ва дон маҳсулотларини етиштиришдан кейинги даражали касб бўлган. Аммо пахтага бўлган эҳтиёжнинг ортиши чет-эл тадбиркорларини амирлик ҳудудида пахтачиликни ривожлантириш чораларини излашга мажбур қилган. Бунга асосий омил сифатида Каспийорти ҳарбий темир йўлининг амирлик ҳудудларидан ўтиши ва пахтани қайта тозалаш корхоналарининг кўпайиши, катта фойда эвазига тозаланган пахтани Россия империясидаги тўқимачилик марказларига етказиб бериш талабининг ортиши сабаб бўлди.

Бухоро амирлигида етиштирилган пахта толасининг сифати Тошкент ва Фарғона водийси пахтасидан биров устунлик қилган. Иқлим шароитидан келиб чиқиб деҳқонлар кўп ҳолларда пахтанинг “малла ғўза” навини етиштирган [2]. Вақт ўтиши билан пахтанинг бу нави харидорларнинг талабини қондира олмаган. Чунки бу навнинг ҳосили кам ҳамда толаси калталиги учун завод эгалари талабига жавоб бермаган. Натижада заводчи бойлар ва пахта савдоси билан шуғулланувчи савдо уйлари ҳамда якка тадбиркор ва ишбилармонлар XIX аср ўрталаридан пахтанинг америка навини маҳаллийлаштиришга уринишган.

Бухоро ва америка пахтаси ўртасидаги нарх катта фарқ қилмаган. Бухоро пахтаси америка пахта нархига қараганда пудига бир ярим рубль фарқланган. Россия сармоядорларининг асосий даромади америка пахта савдосидан олган. Пахта мавсуми даврида бир пуд америка пахтасини 3 рубль 10 копек, 70 пудини 217 рублга баҳолаган.

Америка ва маҳаллий пахта навлари ўртасидаги фарқ шундаки, маҳаллий

пахтага кўп минерал ўғит керак эмас, бир жойда кетма-кет икки-уч йил пахта етиштириш мумкин. Бухоронинг шўр тупроғига мослашган, ҳосилни аста-секин куз фаслининг охиригача йиғиб олиш мумкин. Америка пахта уруғи ерга чуқурроқ экиш лозим, пахта очилиши билан йиғиб олиш шарт, кўпроқ минерал ўғитни талаб қилади. Бу омиллар сабабли 1880 йилларда Америка пахтасининг “Упланд” нави маҳаллий шароитга мос тушиб кўп ҳосил олинди. Бу умумий пахта майдонларининг кенгайишига олиб келди[3].

Пахта ялпи ҳосилининг ошишига қарамай, саноат учун хом ашё мутлақо етишмас эди. 1912 йилга қадар етиштирилган пахта ҳосили саноат эҳтиёжини 40 фоизга таъминлагани ҳолда, колган 60 фоиз пахта қўшни ҳудудлардан сотиб олинар эди. Асосий сабаби пахта етиштириладиган ҳудудларда ерни ишлайдиган янги техника етишмаслиги, алмашлаб экиш йўлга қўйилмагани каби омиллар пахта ҳосилдорлигини тез суръатлар билан оширишга йўл қўймас эди[4].

Тадқиқотчи М.К.Рожкованинг фикрича, бу жараён анча аввал бошланган. Унинг асарларида 1859 йилда билвосита В.А.Биковский савдо уйи томонидан бухоролик Саид Маъруф орқали 2 пуд америка пахта уруғи олиб келинганлиги ҳақида маълумотлар келтирилган: “Маҳаллий пахта билан бирга америка пахта уруғини етиштириш 1860 йилдан йўлга қўйилди ва Россияга етиштирилган ҳосилдан 10 пуд америка пахта хом ашёси олиб кетилди. 1861 йилда Бухорода тахминан 20 пуд америка пахтаси экилган” [5].

Пахтанинги янги навини экишни кенгайтириш мақсадида рус ишбилармонлари суғориладиган ер майдонларини ижара олаган. 1888 йилда савдогар С.И.Мазов Бухоро ҳукуматидан Амударёнинг ўнг қирғоғида жойлашган Ўрта Осиё темир йўлининг Фароб станцияси яқинидаги ерларни ижарага олган ва 30 десятин майдонда америка пахта навини экган [6].

Худди шу йили, Бухоро амири Абдулахадхон рус амалдори Н.П.Кудриннинг “Н. Кудрин ва К” Ўрта Осиё савдо-саноат ширкатини амирлик ҳудудида америка навли пахта етиштиришни кенгайтиришга оид таклифига рози бўлиб, унга қанча ер зарур бўлса ажратилишига рухсат берган. Ширкат учун Янги Чоржўйдан 40 верст узоқликда жойлашган қиймати 1 000 000 рублга баҳоланган 1000 десятина ерни ажратган[7].

“Н. Кудрин ва К” Ўрта Осиё савдо-саноат ширкати ўз фаолиятининг дастлабки кунларидаёқ Ўрта Осиёда Америка навли пахтасини етиштириш учун Америка қитъасидан чигит олиб келиш билан шуғулланган. Александр Лукич Лосев Америкадан пахта уруғи (чигит) олиб келишда кўп қийинчиликларга учраган. Шундан сўнг пахта уруғини Марселдан олиб келишни йўлга қўйган. Ўрта Осиёда етиштирилган пахта чигити “зайтун” номи остида Марселдаги ёғ ишлаб чиқарувчи заводларга жўнатилган[8].

Ерни ижарага олиб пахта майдонларини кенгайтirmoқчи бўлган фирмаларнинг сони ортиб борди. Натижада 1900 йилга келиб Бухоро амирлигида тозаланган пахта йилига 800 000 пуддан 1 000 000 пудга етган[9].

1890 йилнинг бошларида пахтани текишириш институти ташкил этилди ва XX аср бошларида бухороликлардан иборат пахта бўйича бош инспектор лавозими жорий қилинди. Мир Ҳайдар Мирбадалов узоқ вақт мобайнида инспектор лавозимида ишлади [10]. Текшириш институтининг вазифаси пахта экишни кенгайтиришда қўмаклашиш ва сифатини яхшилаш, Россияга экспорт қилинадиган пахта сифатини назорат қилиш, рус акциядорлик жамиятлари ва ширкатлари томонидан фермерларни молиялаштиришни назорат қилишдир[11].

Бухоро амирлигида 1898-1899 йилларда пахтадан кўп ҳосил олинди. Пахта

тозалаш заводларида апрел ойининг охирига қадар хом ашёни тозалаш ишлари давом этмоқда. Сўнги ҳосилдан маҳаллий савдогарлар ўз омборларига катта миқдорда пахта йиғди. Савдогарлар кам ҳосил олинган вақтда омбордаги пахтани юқори нархда сотди. Москва пахта бозорида Бухоро пахтасига бўлган талаб юқори бўлди. Ҳозирга қадар қўлда тозаланган пахтани сотиб олган фирмалар келгуси мавсумдан маҳаллий аҳолига бўнак (рус савдогарлари томонидан пахта сотиб олиш учун олдиндан тўланадиган тўлов) асосида хом ашёни сотиб олишни бошламоқдалар. Бунинг учун фирманинг пахта тозалаш заводи бўлиши керак. Оқибатда фирма ер мулкга эга бўлди [12].

Пахта учун бўнак берган фирма вакили бўнак олган маҳаллий аҳолига нима сабабдан катта миқдордаги пахтага бўнак олдинг сенинг учун пахтани бозорга чиқариб сотиш қулай эмасми деб сўраганда у қуйидагича жавоб берди: “Пахтани ташиш учун пул сарфлашнинг иложи йўқ. Мен юкларни жуда қийинчилик билан олиб келдим, бозорда пахта жуда кўп эди. Ҳеч ким мени пахтаман нархи билан қизикмади. Эртаси куни яна пахта олиб келдим. Мендан фақат ғўза сўрашди. Фирма вакили нега иккаласини ҳам олиб келмадинг деганда ўзининг шахсий транспорт воситаси йўқлиги, лой йўллардан юкни ташиш нархи жуда юқори бўлишини, агар фирмалардан бўнак олиб белгиланган пахтани топширсам йўл харажатларидан ва бозордаги ҳинд даллолларида халос бўлишини айтди” [13]. Бундай маълум бўладики, деҳқон шу қадар камбағал эканки, ҳатто юк ташишда эшаги ҳам йўқлигини инобатга олсак, бўнак эвазига пахта етказиб бериши маъқулроқ бўлади. Дастлаб бўнак олган деҳқон терилган ҳосилни фирманинг ўзи пахтани ташиб кетмаса деҳқон ўзи учун қулай бўлган вақтда керакли миқдорда етказиб бериш имконияти бор эди. Кейинчалик бўнак бериш талаблари ўзгариб савдогар фойдасига хизмат қилди. Бўнак тартибининг ёмон томони шундаки, кейинги йил пахта ҳосили учун олдиндан бўнак олган пахтакорлар эски йилдаги пахта нархи билан ишлаб чиқарувчиларга пахта топширган.

Фирмалар кўп ҳолларда бўнакни пахтани бозордан сотиб олиб уни уйда қўлда қайта ишлаш билан шуғулланадиган маҳаллий аҳолига берган. Аҳолининг энг қуйи қисми ишлаб чиқариш саноатининг энг майда тури (хунармандчилик) билан шуғулланган.

Пахта бозоридаги воситачилар фирмалардан олдин пахтакорлардан жуда паст нархларда пахта сотиб олиб қўйган. Рус фирмалари пахтани тўғридан-тўғри пахтакорлардан эмас, маҳаллий воситачилар орқали сотиб олган. Воситачилар бозордаги нархни манфаати йўлида сунъий равишда кўтариб юборган. Бундай бўнак берган фирмалар фойда кўрмаган. Қолаверса, бозорга киритилган пахта тўғри воситчилар қўлига келган. Кейин нарх қўйиб фирмаларга сотган [14]. Рус тадбиркор ва фирмалар Бухородаги сиёсий агентга бозорларда пахта нархини изга солишни мурожаат қилганлар. 1899 йил 10 октябрда Бухоро ҳукумати билан келишган ҳолда бўнак тартибини ҳар қандай ҳолда тўхтатиш кераклиги тўғрисида битим тузилган [15]. Ушбу қоидага амал қилмаган фуқаро миллатидан қатъий назар давлатга хиёнат қилганликда айбланган [16].

Эндиликда рус фирма ва ширкатлар аҳолига кредит беришни бошлади. 3 ой муддатига 15 рубль пул олса унинг фоизи 3 рублни ташкил қилган. Олинган кредитни вақтида тўлай олмаса ер мулкидан маҳрум бўлиб, ёлланма ишчига айланган. Деҳқонлар кредит олгандан кейин етиштирган маҳсулотини бозорга эркин сота олмаган. Кредитнинг бу тури озгина фарқни ҳисобга олмаганда бўнакнинг ўзгарган шаклига ўхшайди [17].

1875 йилда Туркистон генерал губернатори К.П.Кауфманнинг буйруғига

кўра Ҳисор тизмаси тоғларидан то Амударёгача ва Кўлоб беклигигача бўлган худудларни чуқур ўрганиш мақсадида Бухоро амирлигига ташриф буюрган “Туркестанские ведомости” газетаси муҳаррири Н.А.Маев XIX аср иккинчи ярмида Бухоро амирлигининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, географик ўрни ҳақида муҳим маълумотларни беради. Чўчкагузардан Ҳисоргача бўлган экспедициямиз давомида шунга амин бўлдимки деб ёзади Маев монографиясида Сурхон воҳаси ерларига шунчалик моҳирона ишлов берилганки, Шодибой қишлоғидан Деновга қадар бирон-бир жойда бир қарич ҳам бўш ётган ерни кўрмадик. Мен бу ерни ўлкани ғалла маскани, асосий омборхонаси деб атаган бўлар эдим. Амирлик пойтахтига ғалла ва шойи, қўйлар подасини олиб кетишади. Айни пайтда Сурхон воҳасида пахта етиштирилмайди. Чунки уни қайта ишлаш ва ташишда муоммолар мавжуд. Фақат Шерободдан пахта Бухоро шаҳрига жўнатилади [18]. Дарҳақиқат, Ҳисор, Шеробод XIX асрнинг 70 йилларида Бухоро амирлигининг энг муҳим бекликларидан бўлган.

Бухоро амирлигининг чегара худудларида жойлашган қадимги Термиз шаҳри ўзининг қулай-географик жиҳатдан жойлашуви билан мустамлакачиларнинг барча ҳарбий стратегик манфаатларига мос келар эди. Қолаверса, метрополияда ривожланаётган саноатни хом ашё билан таъминлаш мақсадида, сунъий суғориш тизимини йўлга қўйиб, ўта арзон нархлардаги пахта хом ашёсини етиштириб бериш ва шу орқали Россия империясининг жаҳон бозоридаги пахтага бўлган талабларини қондириш мумкин бўлган.

Бухорода амирлик ҳукумати ҳам саноат ва қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдан манфаатдор бўлган. Янги Термизда ҳарбий-стратегик таянч марказини вужудга келтиргач, бу ўлканинг ер майдонларига эгалик қилиш, пахта етиштиришни кўпайтириш, янги пахта экиладиган майдонларни кўлга киритиш масаласига жиддий киришди. Шунинг учун 1899-1915 йилларда империя ҳукумати билан Бухоро амирлиги ўртасида суғориладиган ерларни кенгайтиришга қаратилган бир нечта битимлар имзоланди. Биргина рус ҳарбий муҳандиси Александр Ананьевнинг Шеробод чўлини ўзлаштириш лойиҳасини мисол қилиш мумкин. 1912 йил 23 февралда муҳандис А.Ананьев Шеробод водийсида 72000 десятин ерни суғориш учун амир ҳукумати билан имтиёз шартномасини имзолади. Лойиҳани бажарилишидан халқ умидвор эди [19].

Шеробод жамияти томонидан ишлаб чиқилган Шеробод водийсини суғориш лойиҳасида концессия худудларида пахтани дастлабки қайта ишлашни амалга оширадиган янги маъмурий ва саноат марказини яратиш режалаштирилган эди.

Бухоро шаҳрида чоп этилган “Турон” газетасининг 1912 йил 4 декабрдаги сонидан рус ҳарбий инженери ва гидротехниги А.Г. Ананьевнинг Шеробод даштларини ўзлаштириш лойиҳаси ва афзалликлари ҳақидаги фикрлари чоп этилди. Газетанинг ёзишича, “Инженер Ананьев Шеробод ерларини обод қиламан деб ҳаракат қилмоқда. Сурхон водийсида сув чиқармоқ учун 3-4 йил ариқ қазишмоқчи бўлишди. Шунинг учун у маблағ ахтариб Москвага кетди. У кетгач инженерсиз Шеробод беклиги аҳли 1500 мардикор билан 50 кунда Сурхон дарёсидан 30-40 чақирим ерга катта ариқ қазиб, сув чиқардилар. Худо мувофиқ қилса, келадурган йил Шеробод вилоятида ғалла кўп бўлиб, ҳукумат хазинаси учун ҳам, Русия манфаати учун ҳам хизмат қилишига умид қиламиз” [20].

“Турон” газетасидаги “Имрон ватан” мақоласида яна ёзилишича, “Муҳандислар Амударёдан Бухорога канал қазишни мақсад қилган эдилар. Агар Фороб станциясининг шимолидан Бухорога канал қазилса муродил ҳосил бўлур. Бу канални қазиш осон бўлади. Чунки Амударё билан Бухоро орасида

тоғлар йўқ. Тупроғи юмшоқ, масофа яқин. Бу канални ҳашар йўли билан 3000 одам билан 87 кунга 100 чақирим масофада ариқ қазиш мумкин. Бунинг давлат хазинасидан ва Бухоро аҳлидан моддий ёрдам қилинса иш осон бўлур. Мамлакатимиз янада обод бўлур эди”[21]. Ерларни ўзлаштириш натижасида XX аср бошларида Шеробод, Денов, Бойсун ва Сарижўй худудларида пахта экин майдонлари анча кенгайди[22].

1917 йилда февраль ва октябрь воқеалари оқибатида концессия ишлари кенг қамров ололмади Режалаштирилган ишлар, иш ташлашлар ва стачкалар оқибатида амалга ошмай қолди. Бунинг устига 1917 йилда мисли кўрилмаган қурғоқчилик бўлди. 1918 йил мартда Ф.Колесовнинг Бухорога юриши оқибатида амирнинг русларга бўлган муносабати кескинлашди. Концессияга салбий муносабатда бўлган маҳаллий аҳоли Навшаҳардаги ва Оқжардаги биноларни вайрон қилди. Оқибатда Шеробод концессияси амалда тугатилди[23].

“Закаспийское обозрение” газетасининг 1901 йил 28 сонидида эълон қилинган маҳаллий хабарга кўра: “... Бухорода пахта компаниялари кўтаринки руҳда ишламоқда. Москва ва Лодз фабрикаларига Бухорода янги қурилаётган заводлардан пахта жуда кўп етказилмоқда. 38 пуддан иборат прессланган пахта 100-105 танга (17 тийин)га баҳоланган. Пахтанинг сифати жуда юқори. Пахтачилик ширкатлари пахта чигитини Батум (ҳозирги Ботуми) орқали чет элга экспорт қилиш бўйича музокаралар олиб бормоқда”[24]. Шунингдек, ширкатлар молия бўлимига Ўрта Осиё ва Каспийорти ҳарбий темир йўлиларида пахта чигитини ташиш тарифларини пасайтириш тўғрисида илтимос билан мурожаат қилишган.

Бухорода пахта экин майдонларининг сони табиий равишда 2 бараварига купаяди. 6-7 миллион рубль маблағига эга бўлган ер эгаларининг умумий ялпи даромади 20-25 миллионга етади. 1908-1910 йиллар пахта етиштириш икки баробар ўсганлигини ҳисобга олиб, келажакда йилига бир миллион пуд пахта олиш кўзда тутилди. Ўзлаштирилган ерларга тўрт йил давомида ўн минг рус оиласини, ҳар бирига 6 десятина ер ажратиш шarti билан жойлаштириш режалаштирилди. Пахта майдонларининг кенгайиши ҳисобига 1913 йилга келиб Бухоро амирлигининг шарқий бекликларида пахта етиштириш 2 375 000 пудга етган. Шу йили амирликда 62000 десятина ерга пахта экилган[25].

Концессия асосида олган ерларни тадбиркорларнинг бирортаси ҳам ерларни 10/1 қисмини ҳам суғоришга эришмади. Ҳолбуки, уларнинг баъзилари бу соҳа учун катта капитал киритди. Рус тадбиркорлари маҳаллий деҳқонлар ва ер эгаларига нисбатан адолатсизлик қилди. Уларга нисбатан зулм ўтказди, уларни ерларини мажбуран тортиб олди. Оқибатда ер эгалари ва тадбиркорлар ўртасида ҳатто тўқнашувлар содир бўлди. Россиядаги октябрь инқилоби концессияларнинг Бухоро амирлигидаги барча ҳуқуқларини бекор қилди[26].

1916 йили 23 та йирик фирмаларни бирлаштирган Россия пахта саноати ширкати асосида тўқимачилик фирмалари синдикати тузилди. Бу синдикат 1916-1917 йилларда Фарғона вилояти ва Бухоро амирлигининг худудида хусусий пахта тозалаш ва ёғ заводлари қуриш учун ер сотиб олди[27]. Бироқ октябрь тўнтариши синдикат фаолияти ривожига салбий таъсир қилди.

Пахта саноатини йил сайин ривожланишининг иқтисодий таъсирлари биринчидан, кўмир ва нефть: пахта экишни кучайтириш ва пахта майдонларни кенгайтириш натижасида рус тадбиркорларнинг сармояси иштирокида 1890 йилда вужудга келган пахтани қайта ишлаш заводларнинг кириб келиши ва ёқилги маҳсулоти сифатида нефть ва кўмирга бўлган талабнинг ортиши икки

томонлама фойда олиш имконини берди. Иккинчидан, ғишт ва метал: янги корхона биноларини ва амирлик ҳудудида вужудга келган рус манзилгоҳлари қурилишида ғишт ва метал маҳсулотларига эҳтиёж ортди. Натижада, Каспийорти темир йўли орқали ушбу маҳсулотлар оқими кучайди. Ҳатто, амирлик ҳудудида 30 дан ортиқ ғишт заводлари вужудга келди. Учинчидан, пахта ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши четга сотиш ва сотиб олиш бозорининг ўсишига туртки бўлди. Тўртинчидан, капитал манбалари: энгил саноат тармоқларининг ривожланиши ва тармоқ корхоналарини молиялаштириш учун кўпроқ сармоя талаб қилар эди. Бу ўз ўрнида капитал манбаи бўлган банкларни кириб келишининг асосий омили бўлган.

Хулосалар. Хулоса қилиб айтганда, XIX аср охири XX аср бошларида Бухоро амирлиги ҳудудида пахта етиштириш, қишлоқ хўжалиги экинларига нисбатан сердаромад соҳага айланди. Россия тадбиркорлари ўзларининг асосий сармоясини амирликнинг қўриқ ва бўз ерларини ўзлаштиришга қаратиши оқибатида пахта майдонлари кескин равишда кенгайди. Темир йўл тармоғининг амирлик ҳудудига кириб келиши катта миқдордаги пахтаниннг четга ташиб кетилишига сабаб бўлди. Пахта майдонларининг кенгайиши, пахта савдоси билан шуғулланиш оқибатида бир томондан маҳаллий сармоядорларнинг кўпайишига сабаб бўлган бўлса, иккинчи томондан маълум муддатда ижара олинган ва ўзлаштирилган ерлар амир ихтиёрида бўлмаган, маҳаллий аҳоли пахта майдонида ёлланма ишчи бўлиб ишлашига, фойда ўрнига зарар кўриб, қарз эвазига мол-мулкидан ажралиб ерсиз деҳқонга айланишига олиб келди. Қолаверса, асосий экинлар ғалла, шоли, полиз экинлари экиладиган майдонларнинг қисқариши аҳолини турмуш тарзини оғирлаштирди. 1917 йилда содир бўлган сиёсий воқеалар сабабли пахтани экспорт қилиш кескин пасайди. Бухоро амирлигининг Россия империяси билан алоқаларининг узилиб қолиши иқтисодиётига жиддий таъсир қилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Губерович-Радобильский А. Экономический очерк Бухары и Туниса. – Санкт-Петербург. 1905. – С.18.
2. Зиёев Х. Чоризм ва пахта ҳокимлиги // Шарқ юлдузи. №5. 1991. – Б.171.
3. Переработка хлопкового сырья в Бухаре // “Закаспийское обозрение” (Асхабад). № 183.18 августа 1901 г.
4. Новая Бухара // Туркестан (Ташкент). №25. 30 октября 1912 г.
5. Рожкова, М.К. Экономические связи России со Средней Азией 40-60-е годы XIX века. – Москва: Академия наук СССР, 1963. – С.147.
6. Тухтаметов Т.Г. Россия и Бухарский эмират в начале XX века. – Душанбе: “Ирфон”, 1977. - С.115.
7. Ахбори дохилия // “Таржимон”. № 35. 1887 йил 23 ноябрь.
8. Варенцов А.В. Слышанное. Виденное. Передуманное. Пережитое (Россия в мемуарах). Издание второе. – Москва: Новое литературное обозрение, 2011. – С. 25-45.
9. Хлопководство в Бухарском ханстве // Туркестанский сборник. № 468. 1908 г.
10. Ўзбекистон миллий архиви, И-3-фонд, 1-рўйхат, 194-иш, 68-70-варақлар.
11. Ўзбекистон миллий архиви, И-3-фонд, 1-рўйхат, 165-иш, 99-102-варақлар.
12. Новая Бухара // “Русский Туркестан” (Ташкент). №43. 18 апреля 1899 г.
13. Новая Бухара // “Русский Туркестан” (Ташкент). № 40. 25 декабря 1898 г.
14. Новая бухара // “Русский Туркестан”. №10. 24 января 1899 г.

15. Слуцкий И. Бунак // “Закаспийский обозрение” (Асхабад). №235. 22 августа 1900 г.
16. Бухорода бир низом // “Таржимон” № 40. 1899 йил 25 октябрь.
17. Бухорои шариф // Таржимон. № 37, 1900. 12 октябрь.
18. Маев Н.А. Бухоро хонлиги очерклари. – Тошкент. 2012. – Б.99.
19. Ананьев А.Г. Ширабадская долина. – Санкт-Петербург, 1914. - С. 3-9.
20. Мулло Абдурашид. Ободи ватан // “Турон” (Янги Бухоро). №38. 1912 йил 4 декабрь.
21. Гиёсиддин. Имрон ватан // “Турон” (Янги Бухоро). №38. 1912 йил 4 декабрь.
22. Ўзбекистон миллий архиви, И-3-фонд, 1-рўйхат, 919-иш, 1-варақ.
23. Турсунов С.Н., Турсунов А.С., Тоғаева М.Р. Шеробод тарихи ва этнографияси. “Yangi nashr”, 2014, 141 300
24. Местный хроника // “Закаспийское обозрение” (Асхабад). № 28. 4 февраля 1901 г.
25. Ўзбекистон миллий архиви, И-3-фонд, 1-рўйхат, 369-иш, 18-варақ.
26. Дятельность акционерное общество “Ширабад” по орошению Ширабадской долины // Туркестан(Ташкент). № 4. 23 января 1917 г.
27. Мусаев Н.У. XIX асрнинг II ярми – XX аср бошларида Туркистонда саноат ишлаб чиқаришининг шаклланиши. – Тошкент: “Iqtisod-Moliya”, 2008. - Б.154.